LINA VIDAUSKYTĖ

Kauno Technologijos universitetas, Lietuva
Kaunas University of Technology, Lithuania

RADIJO-AKTYVI FILOSOFIJA: WALTERIO BENJAMINO IR KARLO JASPERO RADIJO PASKAITOS

Radio-active Philosophy: Radio Lectures
of Walter Benjamin and Karl Jaspers

SUMMARY

The article analyzes the radio lectures of Walter Benjamin and Karl Jaspers and highlights the peculiarities of radio media and its reflection in the lectures. Benjamin is considered to be one of the first media theorists. Nevertheless, his radio lectures and radio theory did not attract proper attention. Unfortunately the radio recordings of Benjamin did not survive (unlike K. Jaspers'). Consequently, his radio lectures are available only in printed media. Thus the dimension of sound disappears, but the texts show that Benjamin was absolutely conscious about working with different media. In this respect Jaspers is a different type of thinker. He went on to radio activities after the Second World War when technicalities of radio were considerably better. Jaspers' lectures on Basel's radio considered the most actual post-war moral problems and made attempts to bring a difficult academic discipline – philosophy – closer to *the person of the street*.

SANTRAUKA

Straipsnio tikslas – išanalizuoti vokiečių filosofų Walterio Benjamino ir Karlo Jasperso radijo veiklą išryškinant radijo medijos specifiką ir jos refleksiją filosofų paskaitose, teoriniuose tekstuose. Nors Benjaminas laikomas vienu pirmųjų medijų teoretikų, tačiau jo radijo paskaitos, radijo teorijos tekstai sulaukė menko tyrinėtojų dėmesio. Todėl toks tyrimas yra labai reikalingas. Kita problema yra ta, kad neišliko paties Benjamino įrašytų radijo laidų (priešingai, negu K. Jasperso). Todėl belieka naudotis tik teksto medija, kai analizuojamos radijo paskaitos. Tad garso dimensija iškrenta, bet vis dėlto tekstuose jaučiama labai aiški filosofo pozicija – Benjaminas reflektuoja, jog dirba su skirtingos prigimties medija, ir tai rodo ne tik pasirinkta tematika, bet ir pati kalbėjimo maniera (kiek apie tai mums leidžia spręsti užrašytas tekstas). Jaspersas yra kitokio tipo filoso-

RAKTAŽODŽIAI: radijas, balsas, filosofija, komunikacija, klausymasis.

KEY WORDS: radio, voice, philosophy, communication, listening.

fas, nei Benjaminas, ir į radijo veiklą įsitraukė daug vėliau – po Antrojo pasaulinio karo, kai techninės radijo ir įrašų archyvavimo galimybės jau buvo daug geresnės. Jasperso paskaitos Bazelio radijuje pasižymi tuo, kad jis užčiuopia aktualiausias pokario moralines problemas, iš naujo apmąsto komunikacijos temą bei sudėtingą akademinę discipliną – filosofiją – siekia priartinti prie „žmogaus iš gatvės“.

IVADAS

Radijas jau senokai nebėra medija, kuri kaip nors ypatingai domintų medių filosofus ir teoretikus. Tačiau radijo aušros laikotarpiu ši medija sulaukė išskirtinio tyrinėtojų prielankumo. Vienas pirmųjų į radijo potencialą atkreipė dėmesį vokiečių dramaturgas ir režisierius Bertoltas Brechtas (1898–1956), kuris išplėtojo marksistinę radijo teoriją, o vėliau į radijo veiklą įsitraukė ir jo bičiulis Walteris Benjaminas. Regioninė radijo transliacija Vokietijoje atsirado 1923 m. spalio mėnesį, o jau 1925 m. pradžioje Benjaminas svarstė specifines radijo temas, o tiksliau – rašyti į spaudą siekdamas populiarinti naująją mediją¹. Nuo 1927 iki 1933 m. pradžios Benjaminas, dirbdamas Berlyno ir Frankfurto radijo stotyse, parengė ir transliavo apie devyنياتdešimt radijo transliacijų. Vis dėlto tenka apgailestauti, kad Benjaminas yra menkai žinomas kaip svarbus radijo istorijos autorius. Sykiu keista, kad jo radijo veikla nesulaukė reikiamo kritikos dėmesio. Vis dėlto Benjaminas pripažįstamas kaip vienas pirmųjų autorių, ėmusių kalbėti ir rašyti apie technologijos *per se* poveikį – reproduktivimo įtaką patirčiai, vartojimui ir meno kūrinio supratimui, jo indėlis į ankstyvąją radijo istoriją yra menkai analizuotas. Yra žinoma, kad Benjaminas daugelį savo transliacijų – radijo paskaitų parengė pats, t. y. pats režisavo, vaidino ir pasakojo savo

radijo pjesėse ir laidose. Benjaminas radijo tekstai atsirado tuomet, kai radijas buvo dar inkubaciniu laikotarpiu. Deja, to meto įrašai yra labai prastos kokybės ir todėl gana sunku pagal išlikusį tekstą nuspręsti, ar radijo laidos medžiaga yra tiesiog *tekstas*, ar tekstas parengtas *klausyti*. Kadangi nėra jokių išlikusių paties Benjaminas transliacijų įrašų, sunku suprasti išlikusių jo parengtų tekstinių dokumentų pobūdį: ar jie parašyti diktuojant stenografistei?² Diktuojant pasireiškia balso dimensija, o kaip matysime vėliau, radijo teoretikai reikalavo į ją atsižvelgti ir *įtraukti* į rengiamą tekstą (balso tembras, kalbėjimo maniera). Panašiai kaip dabar rengdami žodinį pranešimą atsižvelgiame į savo kalbėjimo greitį, turimą laiką ir pan.

Filosofas Karlas Jaspersas į radijo veiklą įsitraukė jau po Antrojo pasaulinio karo, pasitraukęs gyventi į Šveicariją. Tuo metu radijo techninės galimybės buvo daug geresnės ir visi jo radijo laidų – paskaitų įrašai išliko (Bazelio radijuje yra apie 60 jo „paskaitų“). Tačiau Jaspersas yra kiek kitokio masto ir būdo filosofas nei Benjaminas. Pastarasis savo radijo paskaitose nemažai dėmesio skyrė vaikams ir jų kultūriniam švietimui (laida *Jaunimo valanda*), o Jaspersas savo radijo paskaitose kreipėsi į suaugusiuosius eilinius gyventojus, kuriems filosofinės problemos buvo gana tolimos ir (tarsi) neaktualios. Čia

galime prisiminti jo paskaitas, vėliau publikuotas kaip *Išvadas į filosofiją*. Tad šio straipsnio tikslas yra dviejų filosofų radi-

jo transliacijų analizė bei bendros radijo teorijos refleksija siekiant suprasti radijo medijos ir filosofijos santykį.

GARSO MEDIJA IR ANKSTYVOJI RADIOJO KRITIKA

Radijas pasižymi ypatingu specifiškumu, nes jis yra gryno garso ir balso erdvė. Jau ankstyvoji radijo kritika pirmiausia atkreipė dėmesį į naujas sąlygas – keistą ir galingą balso poveikį, kurį palaikė naujoji medija. Balsas emanuoja labai plačiai, nors ir yra atskirtas nuo kūno, skleidžiančio balsą. Radijo klausytojas nemato balso šaltinio, negali indentifikuoti jo kilmės, balsas neturi vietos. Rudolfas Arnheimas knygoje *Radijas* (1936) teigia, kad radijo pranešėjas yra „vienas gryniausių radijo bruožų, pasiekiamų žodžiais. Jis yra tiesiog balsas, jo kūniška egzistencija nėra įtraukta į transliaciją. Jis egzistuoja, panašiai kaip muzika, ne anapus, bet pačiame garsiakalbyje“³. Balsas dabar pasirodo kaip galia, kuri ilgą laiką buvo nesuvokta, todėl reikėjo laukti naujos technologijos pasirodymo, kad ta galia vėl iš naujo atsiskleistų.

Garsus Kanados klasikinių kalbų filologas, sakininės tradicijos ir rašto problemų tyrinėtojas profesorius Ericas A. Havelockas prisimena, kaip 1939 m. spalį, jau po Lenkijos užgrobimo, Kanados radijas Toronte Charles'o gatvėje, esančioje greta Viktorijos koledžo, transliavo A. Hitlerio kalbą:

Mes visi, profesoriai ir studentai, susibūrėme klausyti prie gatvėje įtaisyto garsiakalbio. Buvo transliuojama Hitlerio kalba, ir mums, kanadiečiams, tai formaliai reiškė karą. Jis ragino nesipriešinti ir atiduoti jam tai, ką jau turi pasisavinęs. Nuodingi, ūgningi, *staccato* pilni sakiniai liejo-

si ir persekiojo viens kitą vėl ir vėl, jie užliejo mus, talžė mus, beveik paskandino ir vis tik mes laikėmes, klausydamiesi svetimos kalbos, ir mums atrodė, kad mes jį supratome. Žodinis užkerėjimas buvo perduotas akimirksniu tūkstančius mylių, automatiškai sugriebė ir pavergė mus.⁴

Radijo balsas atsklinda iš toli, pakeri, užvaldo, ir ši medija sugrąžina dėmesį retorikai – ji vėl atrandama, teigia Havelockas⁵. Neatsitiktinai radijo išradimo ir išplitimo data sutampa ir su sakininės kultūros tyrinėjimų pradžia. Galime prisiminti M. Jousse'o, M. Parry tyrimus ir jų metu padarytus įrašus, kurie ir leido daryti toli siekiančias išvadas apie rašto neturinčių kultūrų pamatinius tradicijų archyvavimo bruožus ir balso galią tose kultūrose. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Arnheimas imasi teoriškai apmąstyti radijo ypatybes, analizuoja įvairas radijo laidas, vaidinimus, jau pritaikytus naujai technologijai. Susiformuoja akustinės egzistencijos samprata: ši egzistencija trunka tik tiek, kiek trunka kalbėjimas, o kalbantysis egzistuoja akustiškai⁶. Kol jis kalba, tol kiti, tuo metu tylintys, pradingsta. Vizualinio santykio metu pašnekovas visada yra matomas, o čia nekalbantis tampa nematomu ir negirdimu. Sykiu radijo medija sukuria žmogaus kūno dezintegraciją – girdime tik balsą, bet kūno nematome ir negirdime. Be to, atsiranda jau minėta problema tarp parengto teksto transliacijai ir pačios transliacijos, tarkime, radi-

jo vaidinimo. Arnheimas pataria, kad „vien dėl to, jog transliacijoje viskas, kas vizualu, yra abstrahuota, reikėtų, kad radijo pjesėje veikėjas būtų vaidinamas tokio kalbėtojo, kurio balsas negalėtų būti paniojamas ar iš esmės klaidintų. Kadangi tik balsai vaidina, tai visas ypatingumas turi glūdėti tik balse“⁷. Sykiu kyla įtampa tarp pjesės teksto ir radijo vaidinimo. Arnheimas šitą įtampą įvardija kaip *fonocentrinį santykį* tarp teksto ir transliuojamo vaidinimo. Jis teigia, kad vaidinimas yra platesnis, todėl tekstas negali jo visapusiškai sugriebti. Arnheimas išskiria kruopštų parengiamąjį etapą ruošiantis radijo transliacijai: „tas, kuris rengia radijo transliacijos kalbą, turi sąmoningai įtraukti į savo raštą balso asmeninį toną ir kalbėjimo būdą, kuris vis dėlto yra absoliučiai indiferentiškas išspausdintai literatūrai, gerai ar blogai“⁸. Netgi labai gerai parašyti tekstai yra susaistyti ir neadekvatūs improvizuotam atlikimui. Todėl, pasak Arnheimo, išspausdinti radijo paskaitas pažodžiui daugeliu atvejų yra absoliuti klaida⁹. Taigi viskas, ką mes šiandien turime iš Benjaminio paskaitų, yra tik šešėlis to, kas vyko pačios radijo laidos metu. Lygiai kaip ir Jasperso vėliau publikuotos filosofinės paskaitos neturi balso dimensijos ir todėl negalime turėti viso akustinio „vaizdo“. Kyla klausimas: kur ir kaip galima nubrėžti ribines, lūžines vietas

tarp radijo darbų – istorinio įvykio ir išlikusio teksto, vienkartinio vaidinimo ir reprodukuojamo artefakto, gyvos transliacijos ir publikuotos medžiagos?

Theodoras W. Adorno, kalbėdamas apie santykį tarp muzikinio kūrinio ir jo atlikimo, pažymi: „Kiekvienas kūrinys yra viso labo prierašų sistema galimam reprodukavimui ir ne daugiau.“¹⁰ Ši mintis susijusi su Adorno mėginimu pritaikyti tokias Benjaminio sąvokas kaip *aura* ir *autentiškumas*, arba, kitaip tariant, autentiškumo trūksta ne tik prirašytame popieriaus lape, bet ir radijo transliacijoje. Benjaminas *auros* teoriją taikė tik vizualiniuose menuose, o Adorno mėgino ją pritaikyti anapus vizualumo – perkelia ją į garso reprodukuojamumo sritį. Adorno teigia, kad muzikai reprodukavimo idėja yra fundamentali, bet vis dėlto „muzika yra arti to, ką Benjaminio apžvalga užčiuopia. Autentiškumas, kurį Benjaminas priskiria vizualinių menų originalui, turi būti priskirtas gyvam muzikos reprodukavimui“¹¹. Taigi tik gyvas atlikimas tampa auros vieta, o įrašas ir jo transliacija siekia ją sunaikinti¹². Radijo atžvilgiu Adorno yra kritiškas ne tik dėl gyvo ir netransliuojamo atliekamo kūrinio „iki-techniškumo“, nes jis yra daug autentiškesnis, nei transliuojamas, bet viskas radijuje netenka savo „čia ir dabar“. Tai tik iliuzija, kad tas „čia ir dabar“ radijuje yra sukuriamas¹³.

RADIJO STILIUS IR FILOSOFIJA

Arnheimui, kaip ir kitiems autoriams, buvo akivaizdu, kad radijo specifiškumas dar labiau reikalauja kitokio, tik jam pritaikyto stiliaus (jeigu taip galima pasakyti), nei įprastas teksto stilius. Ap-

skritai kiekviena medija yra galimybės sąlygos prasmei ir turiniui pasirodyti, atsiskleisti, todėl skirtingai kuriamos prasmės bei turiniai suteikia vis kitokį efektą. Filosofijoje šis efektas buvo žino-

mas jau nuo Platono laikų. Platonas manė, kad tik žodinis mokymas yra tikrasis jo mokymas, o ne užrašytas tekstas. Tuo mes galime įsitikinti iš jo dialogo *Faidras* (274b–278a) ir *VII Laiško* (340b–345b). Tačiau šis ezoterinis mokymas turėjo ir savo ezoterinę išraišką, kuri įgavo literatūrinę formą, nes buvo užrašyta. Italų filosofas Giorgio Colli intriguojančioje analizėje *Filosofijos gimimas* netgi teigia, kad „filosofija yra literatūros rūšis“, mat filosofijos gimimas yra glaudžiai susijęs su raštu: „Platonas *philosophia*, išminties meile, vadina savąjį tyrinėjimą, savo auklėjamą veiklą, susijusią su rašytine raiška, su literatūriniu dialogo žanru.“¹⁴ Žodinė ištarmė jungiasi su raštu ir taip gimsta filosofija. Ilgainiui filosofija vis labiau artėjo prie literatūros ir būtent per stilių ir žanrą filosofija susiliečia su literatūra. Šiuolaikinė filosofė Martha Nussbaum tvirtina, kad filosofijai reikalinga literatūros „pagalba“, nes reikia daryti poveikį skaitytojui, o čia pirmiausia reikia supratimo, kuriam padeda geras aiškus stilius¹⁵. Vis dėlto yra viena kalbėti pasisventusiems, t. y. filosofijos specialistams, ir visai kas kita prabilti į auditoriją, kurią sudaro visai kitos srities specialistai. Šioje vietoje galima prisiminti Martino Heideggerio pirmąjį seminarą *Burghölzli* klinikos psichiatrams, kurio atmosferą taikliai nusakė tų susitikimų

organizatorius Medardas Bossas: atrodė, jog atvyko marsietis, kuris mėgina komunikuoti su Žemės gyventojais¹⁶. Kaip matysime, tam tikra prasme su tokiu nesusikalbėjimu ir nenoru klausytis susidurs ir Karlas Jaspersas. Taigi, kalbant apie medijų paveiktus stilius, iškyla įvairūs klausimai: tai ir disciplinų ribos, profesionalų ir mėgėjų bandymai susikalbėti. Radijas kaip masinės komunikacijos priemonė įpareigoja, kad nebus sudėtingo pranešimo, skirto siaurai auditorijai. Vis dėlto pats radijas yra ankstesnių medijų tęsinys – radijo transliacijos technologija yra alfabeto, rašto, spausdinto teksto dokumentinių sąvokų kūdikis¹⁷. Komentuodamas jau anksčiau aprašytą Hitlerio kalbinę improvizaciją, Havelockas pabrėžia, kad žodinis atlikimas turi parengiamąją rašytinę dalį. Jos paprastai reikia po to, kai baigiasi pranešimas ir atsakinėjama į klausimus. Garsas yra laiko įvykis ir pakartojimas, tarkime, diskusijoje vis tiek reikalaujama tekstinių užrašų. Benjaminsas, svarstydamas meno kūrinio likimą techninio reprodukuojamumo epochoje, pažymėjo, kad radijo ir filmo atveju visus pasirinkimus (veikėjas, jo išvaizda, balsas ir pan.) atlieka aparatas, t. y. renkasi technologija, o ne žmogus¹⁸. Tokia jo pastaba neblogai atspindi medijos veikimo pagrindinius principus.

„RADIJO-AKTYVUS“ BENJAMINAS

Adorno, kalbėdamas apie Benjamino tekstus ir jų sprogstamąją įtaką, pavartojo metaforą *radioaktyvus*: „Viskas, kas patekdavo į jo kruopštų tyrimą, buvo transformuojama taip, kad tapdavo radioaktyviu.“¹⁹ Turbūt nesunkiai galėtu-

me šią metaforą lietuvių kalboje pakeisti iš *radioaktyvios* į *radijo-aktyvią*, kad galėtume pajusti Benjamino žavėjimąsi naująja radijo medija. Iš tiesų Benjaminsas buvo pakerėtas naujosios technologijos ir jos įtakos kultūrai, o šis domėjimasis

peržengė rašytinių kritikos esė ribas: nuo 1927 iki 1933 m. filosofas dalyvavo daugiau nei aštuoniasdešimtyje radijo transliacijų. Benjaminas darbo radijuje intelektualinės formos yra labai įvairios, ir tai rodo neabejotiną filosofo susižavėjimą naująja medija. Jis rašė pjeses, skaitė literatūros kūrinius, knygų recenzijas, o tai rodo šiek tiek kitokią filosofo kūrybinę veiklą, nei esame įpratę, t. y. radijuje Benjaminas reiškėsi ne vien kaip literatūros ir kultūros kritikas. Benjaminas radijo teorijos tekstai nebloginai atspindi pagrindines jį dominusias problemas: radijo teatras, klausymosi būdai, švietėjiška veikla (*Reflexionen zum Rundfunk* (1930 arba 1931), *Theater und Rundfunk, Zu gegenseitigen Kontrolle ihrer Erziehungsarbeit* (1932), *Zweierlei Volkstümlichkeit: Grundsätzliches zu einem Hörspiel* (1932), *Situation im Rundfunk* (1930–1932), *Hörmodelle* (1931)). Skaitant teorinius tekstus tampa akivaizdu, kad Benjaminas suvokė, jog radijas yra tokia medija, kuri privalo suintriguoti klausytoją, nes kitaip ji rizikuoja tuo, kad po kelių transliacijų akimirku radijo aparatas bus tiesiog išjungtas (o anuometinės technologijos neleido grįžti prie neišklaustos laidos taip, kaip prie atidėtos į šoną knygos). Sykiu pasakotojas turi savo pasakojimą regėti kitaip nei literatūros kūrinyje. Gal dėl to Benjaminas paskaitose labai ryškus keliavimo, judėjimo, klausymosi motyvas. Pasakojimas kuria judėjimo pojūtį, filosofas ragina klausytojus patiemis pakartoti maršrutą arba klausytis kalbos gatvėje. Tarkime, radijo paskaita jaunimui apie Berlyno dialektą bei gatvės prekybą ir turgų senajame ir naujajame Berlyne²⁰. Akivaizdu, kad čia labai svarbu buvo perteikti dialekto ypa-

tumus ir kur daugiau, jeigu ne radijuje, juos pristatinėti. Benjaminas mėgsta neįprastai akcentuoti radijo ypatybes: pavyzdžiui, turguje klausytojai gali sutikti ir patį Benjaminą – tik jo nepažins, nes tokia yra radijo specifiška²¹. Taigi matome, kad Benjaminas reflektuoja šios medijos išskirtinumą palyginti su kitomis medijomis²². Skaitydamas paskaitą apie Berlyno dailininką Theodorą Hosemanną jis net ir pabrėžia: na, ar ne keista, kad per radiją kalbame apie vaizdą? Vis dėlto jis subtiliai išvengia nesusipratimo, skirtingų medijų painiojimo²³. Benjaminas radijo paskaitose, skirtose jaunimui (*Jaunimo valanda*) pasirodo kaip modernybės akylus stebėtojas – pasakotojas. Jam buvo labai svarbu užfiksuoti ir perteikti jaunimui nykstančio senojo Berlyno garsus, judėjimo kryptis, architektūrą etc., t. y. viską, ką naikina modernus gyvenimo būdas. Tai rodo ir jo paskaitų temos: lokomotyvų ir žalvario gamyklos Berlyne, seni ir dabar gyventojams nuomojami kariuomenės barakai, Brandenburg markgrafystė ir kt. (šių paskaitų užrašai išliko). Iš netiesioginių Benjaminas nuorodų, daromų kitose jo paskaitose, galima spėti, kad jis pasakojo ir apie Berlyno transportą, mokyklas, Berlyno pastatų istoriją²⁴. Miestas sparčiai keičiasi, ir Benjaminas fiksuoja pokyčius mieste – pasakojime nuolat pasirodo savi ar kitų autorių liudijimai, kaip aptariamose miesto vietose atrodė anksčiau. Be to, įdomi detalė, kad visi pasakojimai yra pateikiami kaip keliautojo po apylinkes pasakojimai ir siūloma patiemis patikrinti pasakojimų tikrumą²⁵. Nesunku suvokti, kad šis flanioriškas motyvas, kaip ir kitos modernybės temos, vėl pasirodys nebaigtame Benjaminas kūrinyje *Pasažų*

projektas, kurio centre yra Paryžius kaip XIX a. gimstančios modernybės sostinė²⁶. Be jokios abejonės, modernias temas papildė ir tai, kas Benjaminą visada domino – tamsioji žmonių gyvenimo dalis. Tai ir raganų teismai, grafo Cagliostro apgaulės, Kasparo Hauserio mįslinga istorija ir pan. Išvada ganai aiški – visos šios temos nėra sunkaus turinio, greičiau švietėjiškos, nesudėtingos, įdomaus siužeto. Jeigu pažvelgtume į Bertoldo Brechto radijo teoriją (o tai viena pirmųjų radijo teorijų) tai pamatytume, kad Benjaminas svarsto visai kitus klausimus. Brechtas sukūrė racionalizuotos praktikos teoriją, kuri beveik nesulyginama su kitomis masinės komunikacijos priemonių teorijomis. Ši teorija išdėstyta įvairiuose Brechto tekstuose, pasirodžiusiuose 1927–1929 m. laikotarpiu*. Brechtas norėjo, kad radijas taptų tokia masinio informavimo priemone, kuri vienu metu būtų ir kaip pranešėjas, ir bendrautų su klausytojais. Kitaip tariant, radijas turi tapti pokalbių, debatų, pasikeitimo nuomonėmis medija. Tik tokiu būdu radijo transliacijos turi tapti naujos visuomenės formos mokykla. Mat Brechtas buvo įsitikinęs, kad medijos gali pozityviai veikti socialinius pokyčius. Anot Brechto, reikia priartėti prie pačių įvykių, o ne apsiriboti sausais pasakojimais arba apybraižomis apie juos. Tarkime, reikia patekti į Reichstago ar net teismo posėdį. Brechtas taip pat siūlė transliuo-

ti tik specialiai radijui pritaikytus spektaklius (radijo teatras). Benjaminas studijos *Kas yra epinis teatras?* pirmojoje versijoje (jos rankraštis publikuotas tik 1966 m.) apie Brechto teatrą, atsižvelgdamas į radijo mediją, rašo:

Epinio teatro formos atitinka naujas kino ir radijo technologines formas. Epinis teatras atitinka modernios technologijos lygį. Kine vis labiau įsisavinama teorija, kad auditorija gali ateiti bet kuriuo metu, ir todėl turėtų būti vengiama komplikuoto siužeto ir kiekviena dalis, be savo indėlio į visumą, turėtų ir savo nuosavą epizodinę vertę. Radijui, kurio publika gali laisvai įsijungti arba išjungti aparatą bet kuriuo momentu, tai tampa griežta būtinybe. Epinis teatras tą pačią praktiką taiko scenoje. Epiniam teatrui iš principo nėra pavėlavusio žiūrovo. Šitos prielaidos leidžia manyti, kad šis principinis iššūkis teatrui kaip socialiniam institutui yra daug rimtesnis, nei tas nuostolis, kurį patiria teatras, tapęs pramogų industrija.²⁷

Pats Benjaminas taip pat sukūrė keletą radijo pjesių vaikams, kurias pats ir atliko radijo transliacijoje. Jo režisuota radijo pjesė *Daug triukšmo dėl Kasparo* buvo transliuota Pietvakarių Vokietijos radijuje Frankfurte (1932 m. kovo 10 d.) ir Vakarų Vokietijos radijuje Kelne (1932 m. rugsėjo 9 d.), ir jau iš pavadinimo galima nujausti, kad garsas čia atliks esminį vaidmenį. Pagrindinis veikėjas berniukas Kasparas tirštame rūke (nieko nematyti!) sutinka radijo pranešėją ir jie apsilanko

* *Radio – Eine vorsintflutliche Erfindung?* In: Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, Frankfurt a. M., S. 119–121; *Vorschläge für den Intendanten des Rundfunks*. In: Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, Frankfurt a. M., S. 121–123; *Der Rundfunk als Kommunikationsapparat*. In: Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, Frankfurt a. M., S. 127–134; *Über Verwertungen*. In: Bertolt Brecht: Gesammelte Werke in 20 Bänden. Bd. 18, Frankfurt a. M., S. 123–124; *Erläuterungen zum „Ozeanflug“*. In: Bertolt Brecht: Schriften zur Literatur und Kunst. Bd. I. Suhrkamp Verlag, S. 128–131.

radijo stotyje. Pakeliui nuolatos girdisi gatvės garsai, trankoma į geležinės tvoros virbus ir pan²⁸. Visa pjesė yra išskirtinai audialinė. Išlikęs ir paties Benjaminio prierašas, kad po vaidinimo vaikai turėtų pabandyti identifikuoti visus vaidinimo metu skambėjusius garsus ir savo nuomone pasidalinti su radijo stotimi (taigi Benjaminas, panašiai kaip Brechtas, radijo medijos nelaiko vienakrypte). Pjesėje buvo girdėti laivo, garvežio, stoties, gatvės pardavėjo, telefono skambėjimo, beldimo į duris ir kt. garsai²⁹. Kartu su savo vaikystės bičiuliu kompozitoriumi ir muzikantu bei Frankfurto radi-

jo stoties meno direktoriumi Ernstu Schoenu (1894–1960) Benjaminas adaptavo radijo teatrui W. Hauffo pasaką *Šaltoji širdis* (pjesė transliuota Pietvakarių Vokietijos radijuje Frankfurte 1932 m. gegužės 16 d.). Šioje pjesėje vienas iš veikėjų yra radijo pranešėjas, kuris skaito Hauffo pasaką vaikams, o pasakos veikėjai „iššoka“ iš knygos ir klausytojas juos išgirsta. Veikėjus palydi nesudėtinga pianino muzika, kurią sudaro liaudies dainos ir teminės vaikų dainelės, kurios sukuria dramatinį muzikinį foną. Muziką specialiai pjesei parašė Ernstas Shoenas³⁰. Deja, įrašas neišliko.

KARLO JASPERO RADIO PASKAITOS *AUCH DEM CHAUFFEUR* IR KLAUSYMOSI PROBLEMA

Po priverstinės tylos nacistinėje Vokietijoje Karlas Jaspersas emigruoja į Šveicariją ir nuo 1947 m. pradeda dėstyti Bazelio universitete. Jam dabar labiausiai rūpi filosofinės – istorinės ir pasaulėžiūrinės problemos: kaip įveikti tuos kataklizmus, su kuriais susidūrė XX a. Europos civilizacija? Kokie dvasiniai orientyrai dar liko Europos žmogui ir kaip juos pasiekti šiuolaikinėje industrijoje visuomenėje? Jaspersas publikuoja tekstus, kurių dalis buvo parašyta dar karo metais „į stalčių“: *Apie tiesą* (1947), *Kaltės klausimas* (1946), *Nietzsche ir krikščionybė* (1946), *Apie Europos dvasią* (1946), *Istorijos ištakos ir jos tikslas* (1948), *Filosofinis tikėjimas* (1948). Pokario metais Jaspersas atsiskleidžia kaip vienas Vokietijos dvasinių lyderių. Jis kreipiasi į savo tautiečius ne tik knygoje ir straipsniuose, bet ir radijo laidose. Ir visur jo pagrindinė mintis – kaip išgelbėti žmoniją

nuo totalitarizmo, pagrindinio XX a. pavojaus, kuris įtraukia žmones į kruvinas revoliucijas ir naikinančius karus. Jasperso kalbėjimo ir rašymo stilius visuomet labai skyrėsi nuo to meto akademinų filosofijos kryptių, vyravusių Vokietijos universitetuose. Jis pasižymėjo asmenine tonacija, laisvais svarstymais, jam nebūdingas mėginimas viską kildinti iš vieno bendro principo. Jaspersas medžiagą dėlioja laisvai, klasifikuoja pagal konkrečias temas, o ne konstruoja sistemą, kurios siekė neokantininkai, neohegelininkai, neopozityvistai. Būtent dėl tokio laisvo stiliaus visi Jasperso darbai priartėja prie filosofinės publicistikos. Tačiau čia nėra jokios eklektikos: pasaulėžiūros vienovė, autoriaus pažiūrų darna žvelgiant į skirtingas problemas. O tai yra priešinga tradicinei sisteminei vokiečių filosofijai, kurios atstovai yra G. Fichte, G. Fr. Hegelis, P. Natorpas

ir kt. Jaspersas daugeliu atvejų filosofijai sugrąžina laisvo svarbių gyvenimo klausimų apmąstymo formą, o tokia forma buvo būdinga Apšvietos epochos rašytojams humanistams: G. E. Lessingui, J. G. Herderiui, W. Humboldtui, J. W. Goethe'ui. Ši forma iš dalies atgimė XX a. gyvenimo ir kultūros filosofijose.

Sykiu Jasperso pokarinė filosofija yra tęsinys jo ankstesnių komunikacijos filosofijos idėjų. Jaspersui komunikacijos klausimas visada buvo labai svarbus, o jo išplėtotą egzistencinės komunikacijos (*existentielle Kommunikation*) tema vėliau savo atgarsį surado ir J. Habermaso komunikacinio veiksmo teorijoje. Jaspersas įvadinėje paskaitoje *Kaltės klausimas*, skirtoje paskaitų ciklui apie dvasinę situaciją Vokietijoje, rašo:

Išmokime kalbėtis vienas su kitu. Tai reiškia, kad ne tik kartokime savo nuomonę, o klausykime, ką mąsto kitas. Ne tik tvirtinkime, bet ir rišliai samprotaukime įsiklausydami į teiginius, būkime pasiruošę į dalykus pažvelgti naujai. Pamėginkime mintimis įsijausti į kito žmogaus požiūrį. Maža to, išsiaiškinkime viską, kas prieštarauja mūsų nuomonei. Sugriebti bendrumą prieštaravimuose yra svarbiau, nei išskirti viena kitą paneigiančias pozicijas, kai jau nebėra prasmės tęsti pokalbį.³¹

Tačiau būtent po Antrojo pasaulinio karo Jaspersas ypač jautriai susidūrė su *klausymosi* iššūkiu ir jam teko peržiūrėti savo komunikacijos teoriją. Ypač visus senuosius įpročius Jaspersui teko pako-reguoti dirbant radijuje. Mat yra žinoma, kad pradžioje jam buvo didelė staigmena suvokti, kad jo, kaip dvasinio autoriteto, net neketinama klausytis. O tai, kad Jaspersas dar kurį laiką išlaikė tokį autoritetą bent jau tam tikruose sluoksniuose,

rodo ir faktas, kad Prancūzijos okupacinės zonos pokario Vokietijoje valdžia į Jaspersą kreipėsi dėl sprendimo Heideggerio atžvilgiu. Kada pasibaigė tyrimas dėl pastarojo veiklos nacionalsocialistų valdymo metu, būtent Jaspersas pasiūlė kuriam laikui uždrausti Heideggeriui dirbti su jaunimu, t. y. dėstyti universitete. Jaspersas puikiai žinojo, kiek filosofija gali būti pavojinga. Žinoma, jeigu tik jos klausomasi ir ja sekama. Jeigu imtume domėtis tik profesionalaus filosofo gyvenimą, tai galima teigti, kad Jaspersas buvo įpratęs tik prie vienos krypties komunikacijos, t. y. autoritetingo kalbėtojo pozicijos (tačiau nepamirškime, kad iki filosofijos periodo Jaspersas buvo psichiatras ir mokėjo klausytis savo pacientų, – jis pirmasis pritaikė fenomenologinį metodą psichiatrijoje). Susidūrus su labai svarbia moraline vokiečių tautos kolektyvine kalte ar svarstant kitas jautrias pokario temas, Jaspersui teko pasukti galvą, kaip sudominti, paveikti klausytojus ir skaitytojus. Sykiu jam ši situacija suteikė daug nusivylimo ir nustebino, kad vokiečių tauta yra abejinga jo kalboms. Mat kai nacistinis režimas uždraudė Jaspersui dėstyti, tai filosofui atrodė, jog šis draudimas tik įrodo, kad jo universitetinės paskaitos yra reikšmingos studentams ir galbūt platesniems Vokietijos visuomenės sluoksniams, o sykiu jos yra pavojingos režimui³². Apskritai Jaspersas, savo filosofinės karjeros pradžioje susidūręs su Heidelbergo universiteto filosofų, ypač Heinricho Rickerto, šaltu, netgi priešišku požiūriu, save ramino tuo, kad jo paskaitas gausiai lankė studentai (jis netgi pelnė „jaunimo suvedžiotojo“ pravardę). Yra išlikę Va-

lentinio Gustainio prisiminimai apie Jasperso paskaitas Heidelbergo universitete. Gustainis neblogai perteikė anuometinių paskaitų atmosferą: auditorijoje labai tylu, kad gali girdėti zvimbiant muses, studentai klausosi Jasperso ir tyliai konspektuoja, vėluojantys (bet labai tyliai išliūkinantys studentai) nepaprastai erzina profesorių ir jo sugėdinti palieka auditoriją³³. Gustainis prisimena, kad klausė visų Jasperso paskaitų ir jos paliko neišdildomą įspūdį. Jaspersas neturėjo bazinio filosofinio išsilavinimo – jis buvo psichiatras, o snobiškiems universiteto profesoriams tai atrodė esąs didelis trūkumas. Tačiau Jaspersas visada labai priešišškai žiūrėjo į moksliską, *profesorišką*, kaip jis vadino, filosofiją. Taigi tas noras, kad jo mokymą suprastų eilinis žmogus, Jaspersui buvo būdingas nuo pat jo akademinės karjeros pradžios. Tačiau kai susidūrė su minėtais sunkumais, filosofas suvokė, jog privalo išmokti kreiptis į žmones taip, kad būtų suprastas ir išklausytas. O tai buvo būtina, nes Jaspersas jaučė, kad tai, ką jis kalba, yra be galo svarbu jo laikmečiui ir žmonijos ateičiai. Filosofas buvo įsitikinęs, kad tai jo moralinė pareiga³⁴. Apskritai tuo metu Jaspersas ėmė svarstyti daugybę jam ligi šiol neįprastų klausimų apie pokarinę Vokietiją. Tai demokratijos ir laisvės, kariuomenės, valdymo formų, švietimo klausimai. 1950 m. laiške Martinui Heideggeriui Jaspersas skundžiasi, kad dar 1946 m. parašytas jo darbas *Kaltės klausimas* (tai buvo dalis 1945–1946 m. žiemos semestro paskaitų) liko neišparduotas. Jaspersas rašo: „Studentai, žinoma, užpildė auditoriją – tai buvo sensacija. Tačiau ir juos, ir kitus

mano tautiečius mažai domina šitie samprotavimai. Man tuo metu buvo labai svarbus šitas mėginimas apsvarstyti, bet po metų šis svarstymas užstrigo.“³⁵ Kitame laiške Heideggeriui Jaspersas teigia, kad *Einführung in die Philosophie*^{**} yra bandymas šiuolaikine technika pasiekti žmones ir tai jokių būdu nėra įvadas į paties Jasperso filosofiją (kaip tuo metu manė Heideggeris), nes tai būtų per daug paprasta. Taigi įvadas yra skirtas plačiajai visuomenei³⁶. Po kelerių metų, 1953 m., Miunchene pasirodė jau minėtas pirmas leidimas *Einführung in die Philosophie* – radijo paskaitų ciklas, kurį Jaspersas skaitė Bazelio radijo studijos užsakymu. Paskaitose kalbėjo jis tokiomis temomis: kas yra filosofija, filosofijos ištakos, Aprėptis, Dievo idėja, besąlygiškieji reikalavimai, žmogus, pasaulis, tikėjimas ir švietimas, žmonijos istorija, filosofuojančio žmogaus nepriklausomybė, filosofinis gyvenimo būdas, filosofijos istorija. Ne visos paskaitos vienodai pavyko, turime omenyje, jų pritaikymą eiliniam žmogui. Tačiau jaučiasi Jasperso pastangos filosofiją padaryti kuo suprantamesnę. Pavyzdžiui, svarstydamas klausimą, kas yra filosofija, jis tikro filosofavimo pavyzdžiu nurodo vaikus (iki penkerių metų) ir psichinius ligonius³⁷. Taip Jaspersas netiesiogiai pabrėžia, kad filosofinis mąstymas būdingas ne tik profesoriams.

Bazelio radijo direktoriaus pavaduotojas Paulis Meyer-Gutzwilleris, kuris padėdavo Jaspersui rengti radijo laidas, prisimena, kad jų bendradarbiavimas prasidėjo 1947 m. Jaspersas pirmiausia įrašė paskaitas apie filosofinį tikėjimą, po to sekė paskaitų serija apie filosofiją

^{**} Karl Jaspers, *Einführung in die Philosophie. Zwölf Radiovorträge*. Zürich, 1950.

ir biblinę religiją, o dar vėliau dvylika paskaitų apie filosofiją (*Einführung in die Philosophie*) ir paskaitos apie Fr. Schellingą. Pasak P. Meyer-Gutzwillerio, Jaspersas nuo pat pradžių jautė nepaprastą šitų modernių komunikacijos priemonių, tokių kaip spauda, radijas ir televiziją svarbą³⁸. Be to, radijo darbuotojas prisimena pokalbį su filosofu, kada po radijo įrašo Jaspersas pasakė: „aš bandau suformuluoti savo mintis tokiu būdu, kad jos būtų suprantamos kiekvienam skaitytojui; net ir vairuotojui“³⁹. Jaspersas iš tiesų norėjo, kad jo paskaitos būtų lengvai suvokiamos plačiajai visuomenei. Tačiau, nepaisant šio angažavimosi, Jaspersui rimtesnis filosofijos dėmuo visada labai rūpėjo. Kaip prisimena Meyer-Gutzwil-

leris, Jaspersas apie vieną populiarią paskaitą apie Schellingą kalbėjo šitaip: „pirmame plane sudėjau biografinę informaciją, bet turbūt pastebėjote, kad kontrabandos būdu įterpiau ir filosofiją“⁴⁰. Panašiai ir savo *Filosofinėje autobiografijoje* jis teigia norintis kalbėtis „kaip žmogus gatvėje su žmogumi iš gatvės“ („als Mann auf der Strasse mit dem Mann von der Strasse“)⁴¹. Tačiau net su tam tikrais gebėjimais bei patirtimi Jaspersas nebuvo eilinis žmogus. Nepaisant jo pastangų padaryti filosofiją prieinamesnę neišsilavinusiam žmogui, jo egzistencijos filosofija išlaikė teologinį-metafizinį atspalvį, o tai sukūrė tamsią doktrininę terminiją, bet ne skaidrią prasmę, kurios Jaspersas siekė⁴².

APIBENDRINIMAS

Walterio Benjamino radijo teorija siejasi su specifinių radijo medijos savybių išryškinimu ir jų pritaikymu praktinėje veikloje – radijo paskaitose. Nors esame įpratę Benjamino veiklą traktuoti kaip vizualinės kultūros ir literatūros kritiką, filosofiją, neilgas radijo veiklos epizodas Benjamino kūryboje nėra bereikšmis. Specifinis darbas su garsu skatina Benjamina bei kitus ankstyvuosius kritikus (Rudolfą Arnheimą) ir teoretikus (Bertoltą Brechtą) atkreipti kūrėjų ir vartotojų dėmesį į radijo ypatingumą, palyginti su kitomis medijomis. Taip susiformuoja ir radijo teatras, kuris, pasak Benjamino, veikia panašiu principu kaip ir Brechto sukurtas epinis teatras. Šiame teatre, kaip ir apskritai radijo laidoje (ir kine), negali būti pavėlavusio žiūrovo. O tai yra netgi didesnis iššūkis, nei šiuo-

laikinio teatro tapimas pramogų industrijos dalimi. Benjamino parengtose ir transliuotose radijo laidoose nesunkiai galima matyti taikomą jo radijo teoriją (temos, siužetai, pasakojimo būdas), o sykiu ir modernybės temų, kurios vėliau pasirodys *Pasažų projekte*, užuomazgas.

Karlas Jaspersas skaityti radijo paskaitas pradėjo po Antrojo pasaulinio karo ir jį labiausiai domino Vokietiją ištikusi moralinė dvasinė krizė. Jaspersas jautė pareigą kreiptis į savo tautiečius ne tik per knygas ar straipsnius, bet šiame kreipimesi pasinaudoti ir šiuolaikine technika. Deklaruodamas, kad jo filosofija yra prieinama net vairuotojui, arba eiliniam žmogui iš gatvės, Jaspersas stengėsi filosofiją paskleisti plačiai. Čia jam padėjo ir asmeninis jo filosofavimo stilius, kuris priminė filosofinę publicistiką.

Radijas tokiam plačiam poveikiui suteikė geras galimybės. Vis dėlto Jaspersas nesugebėjo (nenorėjo?) supaprastinti savo filosofijos ir ji išliko gana sudėtinga

eiliniam klausytojui. Greta šių problemų, Jaspersui iškilo klausymosi sunkumai: tautiečiai nesidomėjo jo siūlomais būdais įveikti dvasinę krizę Europoje.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Walter Benjamin, *The Correspondence of Walter Benjamin*, 1910–1940. Eds. Gershom Scholem und Theodor W. Adorno. Chicago: Chicago University Press, 1994, p. 262.
- ² Lecia Rosenthal, Walter Benjamin on the Radio. An Introduction, Walter Benjamin, *Radio Benjamin*. London-New York: Verso, 2014, p. xiv.
- ³ Rudolf Arnheim, *Radio*. London: Faber and Faber, 1936, p. 197.
- ⁴ Eric A. Havelock, *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. New Haven and London: Yale University Press, 1986, p. 31–32.
- ⁵ Eric A. Havelock, *The Muse Learns to Write*, p. 33.
- ⁶ Rudolf Arnheim, *Radio*, p. 158.
- ⁷ Ten pat, p. 239.
- ⁸ Ten pat, p. 218.
- ⁹ Ten pat, p. 218–219.
- ¹⁰ Theodor W. Adorno, *Current of Music: Elements of a Radio Theory*. Ed. Robert Hullot-Kentor. Cambridge: Polity, 2009, p. 89.
- ¹¹ Ten pat, p. 89.
- ¹² Ten pat, p. 89–90.
- ¹³ Ten pat, p. 93.
- ¹⁴ Giorgio Colli, *Filosofijos gimimas*. Vilnius: Aidai, 2000, p. 7.
- ¹⁵ Martha C. Nussbaum, *Meilės pažinimas. Filosofijos ir literatūros apybraižos*. Vilnius: Mintis, 2008, p. 19.
- ¹⁶ Martin Heidegger, *Zollikon Seminars. Protocols – Conversations – Letters*. Edited by M. Boss Ewanston. Illinois: Northwestern University Press, 2001, p. xiii.
- ¹⁷ Eric A. Havelock, *The Muse Learns to Write*, p. 33.
- ¹⁸ Plg. Walter Benjamin, The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility (Second Version), *Selected Writings*. Ed. by Howard Eiland, Michael W. Jennings. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, Vol. 3, 1935–1938, 2002, p. 113.
- ¹⁹ Theodor W. Adorno, *Prisms*. Cambridge: MIT Press, p. 229.
- ²⁰ Walter Benjamin, *Radio Benjamin*. London-New York: Verso, 2014, p. 3–10, 11–16.
- ²¹ Ten pat, p. 14.
- ²² Ten pat, p. 70, 42.
- ²³ Ten pat, p. 63.
- ²⁴ Ten pat, p. 50.
- ²⁵ Ten pat, p. 59.
- ²⁶ Walter Benjamin, *The Arcades Project*. Translated by Howard Eiland and Kevin McLaughlin. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999.
- ²⁷ Walter Benjamin, *Understanding Brecht*. London-New York: Verso, 1998, p. 6.
- ²⁸ Walter Benjamin, *Radio Benjamin*, p. 201–220.
- ²⁹ Ten pat, p. 220.
- ³⁰ Ten pat, p. 221–248.
- ³¹ Karl Jaspers, *Die Schuldfrage*. Heidelberg: Lambert Schneider, 1946, p. 14–15.
- ³² Krystyna Górniak-Kocikowska, The Factor of Listening in Karl Jaspers' Philosophy of Communication, *Philosophical Faith and the Future of Humanity*. Editors Helmut Wautisher, Alan H. Olson, Gregory J. Walters. Springer, 2012, p. 428.
- ³³ Karl Jaspers, *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Pradai, 1998, p. 209–210.
- ³⁴ Krystyna Górniak-Kocikowska, The Factor of Listening, p. 428.
- ³⁵ Martin Heidegger, Karl Jaspers, *The Heidegger-Jaspers Correspondence (1926–1963)*. Edited by Walter Bimel and Hans Saner. Translated by Gary A. Aylesworth. New York: Humanity Books, 2003, [143]1950-03-25.
- ³⁶ Ten pat, [146] 1950-05-15.
- ³⁷ Karl Jaspers, *Filosofijos įvadas*, p. 11–12.
- ³⁸ Paul Gutzwiller–Meyer, Karl Jaspers und der Rundfunk, *Karl Jaspers: Werk und Wirkung*. Ed. Klaus Piper. Munich: R. Piper & Co, 1963, p. 169.
- ³⁹ Ten pat, p. 169.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 170.
- ⁴¹ Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*. München: Piper, 1977, p. 126.
- ⁴² Anna M. Parkinson, *The Politics of Emotion in Postwar West German Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2015, p. 35.